

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2020 metai

1

LI

Vilnius 2020

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2020

2

Vilnius 2020

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2020

2

Vilnius 2020

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas, Rusija /
Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences, Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2020
© Straipsnių autoriai, 2020

VITALIJA STRAVINSKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVOS RESPUBLIKOS GENERALINIS KONSULATAS VILNIUJE (1939 M. RUGSĖJIS–SPALIS): VEIKLA, DARBUOTOJAI IR JŲ LIKIMAI*

ANOTACIJA 1939 m. rudenį pradėjo veikti Lietuvos Respublikos generalinis konsulas Vilniuje. Straipsnyje, remiantis archyvine ir istoriografinė medžiaga, nagrinėjama diplomatinės institucijos veikla Vilniaus miesto kontekste, gilinamasi į konsulato steigimo motyvus, būsimo generalinio konsulo kandidatūros klausimą, atskleidžiami konsulato darbuotojų likimai.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: generalinis konsulas, konsulas, Vilnius, A. Trimakas, Lietuva, Lenkija

ANNOTATION. In the autumn of 1939, the Consulate General of the Republic of Lithuania was opened in Vilnius. Based on archival and historiographic material, the article offers an insight into the activities of the diplomatic institution of Lithuania in the context of the City of Vilnius, focusing on the underlying motives of its establishment, candidates to become the Consul General, and fates of the employees of the institution.

KEYWORDS: Consulate General, Consul, Vilnius, A. Trimakas, Lithuania, Poland

Įvadas

2019 m. rudenį sukako 80 metų, kai Vilniuje duris atvėrė dr. Antano Trimako vadovaujamas Lietuvos Respublikos generalinis konsulas. Tai tinkama proga įvertinti jo veiklos aplinkybes ir mažiau žinomus aspektus.

* Straipsnis parengtas vykdant Vilniaus m. savivaldybės finansuotą mokslinių tyrimų projektą „Jei visi dirbsime vieningai, tai ir darbas bus sėkmingas: Lietuvos Respublikos generalinio konsulato Vilniuje veikla (1939 m. rugsėjis–spalis)“.

Lietuvos istoriografijoje Lietuvos Respublikos generalinio konsulato Vilniuje veikla jau sulaukė istorikų dėmesio. Sandra Grigaravičiūtė gilinasi į institucijos steigimo priežastis, konsulinę veiklą ir nustatė konsulate išduotų vizų skaičių (apie 1 tūkst.), jo išlaidų kaštus (49,4 tūkst. Lt)¹. Autorės teigimu, buvo keturi konsulato steigimo motyvai. Pirmąją konsulato steigimo versiją nurodė Lietuvos pasiuntinys Lenkijoje dr. Jurgis Šaulys. Anot jo, tokia diplomatinė atstovybė turėjo padėti Vilniaus krašto gyventojams gauti vizas vietoje, nevykstant jų į Varšuvą. Pagal kitą versiją, konsulatas atidarytas norint lenkų pabėgėliams padėti gauti tranzito vizas. Likusios dvi konsulato atidarymo prielaidos buvo šios: žlugus Lenkijos valstybei, Lietuvos vyriausybė, naudodamasi palankia geopolitine konjunkture, atsieniė jai priklausiusią teritoriją ir tokiu būdu neleido jos užimti kitoms šalims; konsulatas turėjo padėti koncentruoti ir koordinuoti Vilniaus krašto lietuvių politinę veiklą². Tačiau surasti šaltiniai labiau pagrįstų kitokius konsulato steigimo motyvus. Bene svarbiausia paskata atidaryti konsulatą buvo tarpvalstybiniai Lietuvos ir Lenkijos susitarimai, t. y. 1938 m. užmezgus diplomatinis santykius, kaip kitas žingsnis buvo numatytas konsulatų atidarymas. Dėl to susitarta 1939 m. sausio 25 d. pasikeičiant notomis³. Galima pritarti S. Grigaravičiūtei, kad Lenkija rodė iniciatyvą steigti konsulatą ir plėsti konsulinis santykius (Lenkijos pateiktas Lietuvos URM konsulinės sutarties projektas, tačiau sutartis nebuvo pasirašyta), tačiau Lietuva, dėl nepalankios politinės konjunkūros netekusi Klaipėdos krašto, delsė atidaryti konsulatą Vilniuje⁴. Taip Lietuvos generalinis konsulatas Vilniuje veikti pradėjo pusmečiu vėliau negu Lenkijos generalinis konsulatas Klaipėdoje.

Istorikas Arūnas Gumuliauskas Lenkijoje surado ir publikavo Antano Trimako paskyrimo generaliniu konsulu Vilniuje dokumentą, taip pat kėlė savo versiją, kodėl buvo įsteigtas konsulatas. Anot jo, šiuo veiksmu Lietuva pripažino Vilnių Lenkijai⁵. Tokios pačios prielaidos laikosi ir kai kurie Lenkijos mokslininkai⁶. Tačiau ši versija nėra įtikinama, nes Lietuvos pozicija Vilniaus klausimu nekito: 1938 m. Lietuvos konstitucijoje buvo įtvirtinta nuostata, kad Vilnius – Lietuvos sostinė, Lietuvos prezidentas Antanas

¹ S. Grigaravičiūtė, Lietuvos generalinis konsulatas Vilniuje (1939 m. rugsėjis–spalis), *Lituanistica*, t. 59, 2013, nr. 3, p. 158–175; ta pati, Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje steigimo aplinkybės (1938–1939 m.), ten pat, t. 57, 2011, nr. 3, p. 262–275; ta pati, Konsulat Generalny Litwy w Wilnie w 1939 roku, *Wrocław na litewskie millenium. Materiały z uroczystej konferencji z okazji 1000-lecia udokumentowania nazwy Litwy*, pod. red. A. Srebrakowskiego, G. Straucholda, Wrocław, 2010, s. 121–130.

² S. Grigaravičiūtė, Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje steigimo aplinkybės..., p. 262–263.

³ Lenkijos ir Lietuvos vyriausybių susitarimas dėl konsulatų steigimo, *Vyriausybės Žinios*, 1939, nr. 635, p. 57.

⁴ S. Grigaravičiūtė, Konsulat Generalny Litwy w Wilnie..., s. 126.

⁵ A. Gumuliauskas, Dar kartą Vilniaus klausimu, *Istorija*, t. 70, 2008, p. 58.

⁶ K. Karski, J. Klimek, Przynależność państwowa Ziemi Wileńskiej, *Europa Wschodnia*, 2002, nr 1, s. 146; M. Kałuski, *Polskie Wilno 1919–1939*, Toruń–Melbourne, 2019, s. 18.

Smetona tik po ilgų įkalbinėjimų sutiko priimti Lenkijos pasiuntinio Kaune Franciszeko Charwato akreditacinius raštus, nes šalies vadovo supratimu, tą padaryti reikėjo Vilniuje. Lietuvos vyriausybės vadovo Vlodo Mirono pareiškimai lenkų diplomatams ir visuomenei dėl nekintančios pozicijos teritoriniais klausimais taip pat rodė tvirtą Lietuvos nuostatą Vilniaus atžvilgiu⁷. Panašios nuomonės laikosi ir istorikas Audrius Žulys, anot kurio, Lietuvos konsulato Vilniuje atidarymas kaip tik liudijo Lietuvos pastangas laikytis neutralumo politikos ir nesinaudoti lenkų ir vokiečių kariniu konfliktu Vilniui atgauti⁸.

Lietuvos ir Lenkijos santykius tarpukariu tyrę autoriai tik užsimindavo apie Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje veiklą⁹. Šios diplomatinės institucijos darbuotojų veiklos įamžinimo klausimą kėlė Lietuvos spauda ir televizija¹⁰.

Apibendrinant istoriografiją galima teigti, kad daugiausia buvo gilinamasi į konsulato įsteigimo aplinkybes ir jo vykdytą veiklą. Tačiau beveik neanalizuoti liko tokie as-

⁷ J. Akromas, P. Libera, E. Meilūnas, E. Stankevičius, A. Žulys, *Historia przedstawicielstwa dyplomatycznego Litwy w Polsce*, Warszawa, 2009, s. 37; Lenkijos pasiuntinybės Kaune karo atašė Mitkiewicziaus 1938 m. gegužės 17 d. pranešimas Vyriausiojo štabo II skyriaus viršininkui, Archiwum Akt Nowych (toliau – AAN), f. 1190, b. 616/345, l. 138.

⁸ A. Žulys, *Polska w polityce zagranicznej Litwy w latach 1938–1939*, Gdańsk, 2015, s. 300.

⁹ R. Žepkaitė, *Vilniaus istorijos atkarpa 1939–1940*, Vilnius, 1990, p. 29–30; R. Žepkaitė, *Okupacja Wilna przez Armię Czerwoną (19 września – 27 października 1939)*, *Spoleczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1941*, pod red. M. Giżejewskiej i T. Strzembosza, Warszawa, 1995, s. 306; G. Sūrgailis, *Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai ir internuotiėji Lenkijos kariai Lietuvoje*, Vilnius, 2005, p. 14–15; A. Žulys, min. veik., p. 298–301; S. Jazavita, D. Wilczewski, *1938. Najciemniejsza noc jest tuż przed świtem. 80 rocznica nawiązania stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską a Litwą / 1938. Tamsiausia naktis būna prieš aušrą. 80 metų nuo Lenkijos ir Lietuvos diplomatinių santykių užmezgimo*, Wilno, 2018, p. 135; H. Wisner, *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa, 1999, s. 209–210; P. Łossowski, *Stosunki polsko-litewskie, 1921–1939*, Warszawa, 1997, s. 372; tas pats, *Litwa a sprawy polskie*, Warszawa, 1985, s. 32; S. Lewandowska, *Wilno 1921–1944. Czasy i ludzie*, Warszawa, 2009, s. 129; ta pati, *Życie codzienne Wilna w latach II wojny światowej*, Warszawa, 1997, s. 22, 37.

¹⁰ V. Skučaitė, Lietuvos diplomatai – žmoniškumo ir agresijos ringe, *Kauno diena*, 2018 05 05, prieiga per internetą: <https://www.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/lietuvas-diplomatai-zmogiskumo-ir-agresijos-ringe-862350> [žr. 2019 07 24]; A. Lukšas, Lietuvos konsulatas Vilniuje: aštuonios vilties dienos, *Lietuvos žinios*, 2018 12 10, prieiga per internetą: <https://luksas.blog/2018/12/07/lietuvas-konsulatas-vilniuje-astuonios-vilties-dienos/> [žr. 2019 10 05]; Lietuvos generalinis konsulatas Vilniuje (1939), prieiga per internetą: <https://istorijospabiros.wordpress.com/2019/01/11/lietuvas-generalinis-konsulatas-vilniuje-1939> [žr. 2019 07 25]; Dėl konsulo Antano Trimako atminimo įamžinimo Vilniuje, *Mokslo Lietuva*, 2019 liep. 24, prieiga per internetą: <http://mokslolietuva.lt/2019/07/del-konsulo-antano-trimako-> [žr. 2019 08 05]; Dėl konsulo Antano Trimako atminimo įamžinimo Vilniuje, ten pat, 2019 rugs. 22, prieiga per internetą: <http://mokslolietuva.lt/2019/09/del-konsulo-antano-trimako-atminimo-iamzinimo-vilniuje-2/> [žr. 2019 09 25]; 2010 m. dokumentinis filmas „Lietuvos generalinis konsulatas Vilniuje 1939 metais“, prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/24852/lietuvas-respublikos-konsulatas-vilniuje-1939-m> [žr. 2019 06 18].

pektai, kaip Vilniaus m. gyventojų reakcija į lietuviško konsulato atsiradimą, konsulo kandidatūros klausimas, konsulato darbuotojų tolesnis likimas. Būtent šiems klausimams ir skirsime daugiausia dėmesio straipsnyje.

Rengiant straipsnį remtasi kelių šaltinių baze: dokumentų rinkiniais, to meto liudininkų prisiminimais ir Lietuvos, Lenkijos archyvų, muziejų bei rankraštytų medžiaga. Pirmiausia paminėtini dokumentų rinkiniai ar pavieniai publikuoti diplomatiniai dokumentai¹¹, kurie atskleidė politines Lietuvos generalinio konsulo veiklos sąlygas, jos kryptis ir kt.

Labai vertingi buvo to meto Vilniaus m. gyventojų ir liudininkų prisiminimai (Antano Juknevičiaus, Juozo Maceikos, Viktoro Čečetos, Birutės Verkelytės-Federavičienės, Mykolo Römerio, Zofijos Jamontt, Mieczysława Krzepakowskio, Józefo Godlewskio, Józefo Mackiewicziaus)¹². Tuometinė spauda¹³ daugiausia informavo tik apie Lietuvos konsulato atidarymą ir konsulo atvykimą į Vilnių. Tačiau spaudos informacija apie tuometinę padėtį mieste padėjo objektyviau rekonstruoti konsulato veikimo sąlygas.

Tyrimus sunkinanti aplinkybė – pradingęs konsulato archyvas. Lietuvos archyvuose jo rasti nepavyko. Šią spragą padėjo užpildyti kita Lietuvos ir Lenkijos archyvų bei rankraštytų medžiaga. Pirmiausia paminėtini Lietuvos centrinio valstybės archyvo dokumentai. Tiek konsulato veiklai, tiek jo darbuotojų gyvenimo įvykiams atkurti buvo svarbūs įvairių lietuviškų institucijų (Vidaus ir užsienio reikalų, Švietimo ministerijų, Alytaus, Biržų–Pasvalio apskričių, Lietuvos vyriausybės įgaliotinio Vilniaus m. ir sričiai, Lietuvos konsulatų užsienyje ir kt.) dokumentai.

Aiškinantis tolesnį konsulato darbuotojų likimą buvo naudingi to paties archyvo Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) fondo dokumentai, Lietuvos ypatingojo

¹¹ *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais*, sud. A. Kasparavičius, P. Libera, Vilnius, 2013; *СССР и Литва в годы Второй мировой войны. Сборник документов*, сост. А. Каспаравичюс, Ч. Лауринавичюс, Н. С. Лебедева, т. 1, Вильнюс, 2006; E. J e c o b s o n s, Raporty Donassa, *Karta*, 2014, nr 78, s. 77–85; tas pats, Konsulat Łotwy w Wilnie i sprawozdania konsula Felikssa Donassa napisane jesienią 1939 r., *Europa Orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i państw bałtyckich*, t. 3, 2012, s. 101–131; tas pats, Latvijos konsulatas Vilniuje ir konsulo Felikso Donaso pranešimai 1939 m. rudenį, *Lietuvos istorijos metraštis*. 2009/2, 2010, p. 153–190.

¹² A. J u k n e v i č i u s, *Atsiminimai*, sud. D. Juchnevičiūtė-Vaivadienė, Vilnius, 2016; *Vilniaus šviesuolis Juozas Maceika*, sud. S. Maceikienė, Vilnius, 2009; *Su Lietuva širdy. Birutės Verkelytės-Federavičienės gyvenimas ir veikla*, par. J. Rinkevičius, Vilnius, 2016, p. 142–155; V. Č e č e t a, Vilnius. 1939 m. ruduo, *Vakarinės naujienos*, 1989 10 20, p. 11; 10 27, p. 11; M. R ö m e r, *Dzienniki 1939–1945*, t. 6, Warszawa, 2018, s. 86, 89–90, 158; *Wracając do Wilna*, pod. red. T. Tomaszewskiego, Warszawa, 2018, s. 28–49; M. K r z e p k o w s k i, W Wilnie: ze wspomnień, *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego*, t. 9, 1970, zeszc. 4, s. 573–594; J. G o d l e w s k i, *Na przelomie epok*, Londyn, 1978; J. M a c k i e w i c z, *Prawda w oczu nie kole*, Londyn, 2002. Od wydawcy, prieiga per internetą: <http://www.nasz-czas.lt/czytelnia-dziel-juz-mackiewicz/105.html> [žr. 2019 05 30].

¹³ „Lietuvos Žinios“, „XX Amžius“, „Trimitas“, „Vilniaus Žodis“, „Vilniaus Balsas“, „Kurjer Wilenski“, „Gazeta Codzienna“, „Słowo“, „Šaltinis“.

archyvo medžiaga. Minėto fondo duomenys padėjo įvertinti dr. Antano Trimako vieną iš gyvenimo etapų (emigracinį laikotarpį). LYA dokumentai padėjo nustatyti sovietinės valdžios represuoto konsulato sekretoriaus Viktoro Čečetos gyvenimo aplinkybes po 1940 m.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos, Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraščių skyriuose, Lietuvos nacionalinio muziejaus bei Literatūros ir meno archyvuose saugoma buvusių konsulatų darbuotojų korespondencija taip pat padėjo išryškinti tolesnį diplomatų likimą.

Lenkijos naujųjų aktų archyvo dokumentai taip pat buvo vertingi nagrinėjant Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje veiklą. Lenkijos užsienio reikalų, Vidaus reikalų ministerijų ir kt. institucijų, diplomatinių atstovybių dokumentai padėjo geriau išnagrinėti generalinio konsulo kandidatūros klausimą, jo patvirtinimo pareigose aplinkybes, Vilniaus lietuvių požiūrį į konsulato atidarymą, patikslinti konsulato veikimo erdvę.

Konsulatas atidarytas politine prasme ypač sudėtingu laikotarpiu (Antrojo pasaulinio karo pradžia, Lenkijos Respublikos „dingimas“ iš politinio žemėlapio, Vilniaus m. statuso ir priklausomybės pokyčiai ir kt.), todėl veikė neilgai (rugsejo 11–18 d.). Sovietinei valdžiai užėmus Vilnių (rugsejo 19 – spalio 27 d.), konsulato veikla buvo suvaržyta, generalinis konsulas daugiausia darbavosi Lietuvos ir jos piliečių interesų gynimo srityje.

Konsulo skyrimo ir veiklos aplinkybės

Jau 1939 m. vasarį Lenkijos užsienio reikalų ministeriją pasiekė informacija, kad Lietuvos konsulu Vilniuje neva būsiąs paskirtas Lietuvos pasiuntinybės Taline sekretoriumi dirbęs Viktoras Čečeta¹⁴. Netrukus Lenkijos vidaus reikalų ministerija gavo informacijos, kad neva Lietuvos konsulu Vilniuje tikėjosi tapti neseniai uždaryto visą lietuvių Lenkijoje veiklą koordinavusio Tautinio Vilniaus lietuvių komiteto pirmininkas Konstantinas Stašys¹⁵. Lenkijos atstovų vertinimu, jis daug metų vykdė konsulines pareigas, buvo kaip savotiškas Lietuvos konsulas Vilniuje¹⁶. Dar maždaug po pusmečio pasirodė informacija, kad Lietuvos konsulu Vilniuje turėtų būti paskirtas arba prof. Mykolas Biržiška, arba Lietuvos generalinis konsulas Karaliaučiuje Leopoldas Dimša¹⁷. Panašiu metu buvo

¹⁴ Vilniaus vaivadijos valdybos Politinio-visuomeninio skyriaus 1939 m. vasario 3 d. slaptas biuletenis Nr. 7, AAN, z. 322, b. 11496, l. 92.

¹⁵ B. M a k a u s k a s, *Vilnijos lietuviai 1920–1939 metais*, Vilnius, 1991, p. 231; 1938 m. balandžio 8 d. slaptas informacinis pranešimas VRM Tautybių skyriui, AAN, f. 322, b. 2351, l. 291–292.

¹⁶ Informacija apie Konstantiną Stašį, ten pat, b. 9382, l. 62–63.

¹⁷ Vilniaus vaivadijos valdybos Politinio-visuomeninio skyriaus 1939 m. liepos 10 d. slaptas biuletenis Nr. 19, ten pat, b. 11496, l. 103.

minima ir teisininko Jono Vileišio pavardė¹⁸. Tačiau, matyt, lenkų šaltiniai nebuvo labai patikimi. Neatrodė, jog Kaune nesuvokta, kad Varšuvai nebus priimtinas konsulas, ilgus metus vadovavęs Vilniaus vadavimo sąjungai (M. Biržiška). Ši organizacija, Lenkijos politikų ir tarnautojų akimis, buvo labai antilenkiška ir jie siekė, kad ji būtų uždaryta. Tai padaryta 1938 m. vėlyvą rudenį.

Panašiu metu iškilo ir dar viena kandidatūra į generalinius konsulus Vilniuje. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos aplinkoje 1939 m. liepos mėn. pasirodė tinkama A. Trimako kandidatūra. Ministerijos teisių ir administracijos departamento direktorius Voldeparas Čarneckis laiške užsienio reikalų ministrui rašė: „Galvojame apie paskyrimą Generaliniu Konsulu Vilniun p. Trimako iš Varšuvos. (...) Bet tai tuo tarpu dar yra tik projekto stadijoje.“¹⁹ Tačiau po šiek tiek daugiau kaip mėnesio svarstymai virto realybe – Lietuvos generaliniu konsulu Vilniuje buvo paskirtas dr. A. Trimakas. Tokį pasirinkimą, matyt, nulėmė tuometinė politinė padėtis ir paties diplomato savybės. Jį pažinojęs prelatas Jonas Balkūnas rašė:

Antanas Trimakas gimė būti diplomatu. Gražios išvaizdos, gerų manierų, santūrus kalboje, pakantus kito įsitikinimui, realistiškai galvojantis, visuomet ieškąs sutarimo. Be to, jis turėjo gerą proą sujungti dvi savybes, reikalingas diplomatui: gerą savo tautos pažinimą su pažinimu kitų tautų, jų kultūrų, mentaliteto ir kalbų²⁰. Pirmąją jis įgijo atlikdamas pagrindines studijas Lietuvoje, o antrąją – gilindamas studijas užsienyje. Antanas Trimakas buvo perdėm pragmatinio tipo diplomatas²¹.

Prieš užimdamas Lietuvos generalinio konsulo Vilniuje pareigas A. Trimakas diplomatinio darbo patirties sėmėsi Lietuvos pasiuntinybėse Švedijoje ir Lenkijoje, kur ėjo sekretoriaus ir patarėjo pareigas. Varšuvoje buvo užmezgęs gerus santykius su Lenkijos pareigūnais, savo pareigas vykdė sąžiningai. Be to, eidamas Lietuvos pasiuntinybės Varšuvoje patarėjo pareigas gerai susipažino su Lenkijos vidaus padėtimi, etninių mažumų problemomis²². Kaip pažymėjo tuo metu pasiuntinybėje dirbusi Karolė Pažeraitė, A. Trimakas faktiškai vadovavo visam institucijos darbui, nes pasiuntinys dr. Jurgis Šaulys nebuvo stipriausios sveikatos, daug laiko skyrė moksliniam darbui²³. Suprantama, kad tokia kandidatūra neturėjo užkliūti Lenkijos užsienio reikalų ministerijai ar prezidentūrai.

¹⁸ S. Grigaravičiūtė, *Konsulat Generalny Litwy w Wilnie...*, s. 125.

¹⁹ V. Čarneckio 1939 m. liepos 14 d. laiškas J. Urbšuiui, Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 15-183, l. 1.

²⁰ Pažymėtina, kad dr. A. Trimakas buvo labai išsilavinęs, mokėjo šešias užsienio kalbas (anglų, prancūzų, vokiečių, švedų, lenkų, rusų).

²¹ J. Balkūnas, Dr. Antanas Trimakas, *Tėvynės Sargas*, 1969, nr. 1, p. 188.

²² 1938 m. liepos 30 d. slapta instrukcija Lietuvos pasiuntinybės Varšuvoje darbuotojams, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 383, ap. 7, b. 2041, l. 40.

²³ K. Pažeraitė, *Lietuvių tauta laukia laisvės*, rašo Brazilijos spauda, *Draugas*, 1957 10 08, p. 1.

Lenkija buvo suinteresuota kuo greičiau atidaryti konsulatą Lietuvoje, to paties tikėjosi ir iš Lietuvos. Tačiau Lietuvos prezidentas konsulą Vilniuje paskyrė tik 1939 m. rugpjūčio 22 d., nors dėl greitesnio konsulato steigimo Lietuvos pasiuntinys Varšuvoje J. Šaulys kreipėsi į Kauną tų metų gegužės viduryje²⁴.

Neaptarinėsime konsulo paskyrimo teisinių formuluočių, tik atkreipsime dėmesį į vieną aplinkybę. Lietuvos Respublikos prezidento įsake dėl konsulo skyrimo buvo nurodytos jo veikimo ribos – jos apėmė Vilniaus ir Balstogės vaivadijas²⁵. Tačiau Lenkijos Respublikos prezidento išduotoje egzekvatūroje buvo nurodyta, kad konsulas pareigas vykdys ir Naugarduko vaivadijoje. Šis pokytis atsirado po Lietuvos pasiuntinybės intervencijos. Iš Lietuvos pasiuntinio J. Šaulio ir Lenkijos užsienio reikalų ministerijos darbuotojų susirašinėjimo matyti, kad buvo susitarta išplėsti konsulo veiklos ribas į Naugarduko vaivadiją²⁶. Pagrindinis motyvas, matyt, buvo tas, kad čia, kaip ir Vilniaus bei Balstogės vaivadijose, telkėsi lietuviai.

Taigi 1939 m. rugpjūčio 28 d. Lenkijos vyriausybė leido A. Trimakui vykdyti generalinio konsulo Vilniuje pareigas. Lenkijoje užsienio šalių ambasadorių, pasiuntinių ar konsulų pripažinimas buvo labai iškilmingas aktas²⁷, ir Lietuvos generalinio konsulo atvejis nebuvo išimtis. Lenkijos išduotoje egzekvatūroje A. Trimakui buvo nurodyta:

Lenkijos Respublikos prezidentas informavo visus ir kiekvieną atskirai, kad gavęs komisinius raštus, išduotus 1939 m. rugpjūčio 22 d. Kaune, kuriais Lietuvos Respublikos prezidentas įgaliojo dr. Antaną Trimaką kaip generalinį konsulą Lenkijos teritorijose Balstogės, Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose, Lenkijos Respublikos vardu pripažino ir pripažįsta kaip Lietuvos generalinį konsulą Vilniuje, jo komisiniams raštams suteikia exequatur [pabraukta originale – V. S.], nuroydamas lenkų valdžioms teikti jam pagalbą vykdant pareigas, jeigu tokios reikės²⁸.

Konsulatas Vilniaus visuomenės akyse

Vilniaus gyventojai įvairiai vertino konsulato atidarymą. Išlikę vilniečių lietuvių prisiminimai rodė buvus štai tokią padėtį:

²⁴ Lietuvos pasiuntinio Varšuvoje J. Šaulio 1939 05 16 telegrama URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2122, l. 15.

²⁵ A. G u m l i a s k a s, Dar kartą Vilniaus klausimu, *Istorija*, t. 70, 2008, p. 54.

²⁶ Lenkijos užsienio reikalų ministerijos Protokolo skyriaus 1939 08 28 raštas dėl Lietuvos generalinio konsulo Vilniuje Trimako laikino pripažinimo, AAN, f. 322, b. 653, l. 2; Pastabos apie Lenkijos užsienio reikalų ministro Szembeko ir Lietuvos pasiuntinio Šaulio susitikimą 1939 m. rugpjūčio 28 d., ten pat, b. 6075, l. 150.

²⁷ E. J. P a l y g a, *Stosunki konsularne Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa, 1970, s. 67.

²⁸ Lenkijos Respublikos prezidento sutikimas pripažinti A. Trimaką Lietuvos generaliniu konsulu Vilniuje, AAN, f. 322, b. 653, l. 9.

Karui prasidėjus, tarp kitko, nustebino mus toks įvykis: rugsėjo 9 d. atvyko į Vilnių Lietuvos konsulas d-ras Antanas Trimakas su bendradarbiais ir įsikūrė laikinai „Žoržo“ viešbutyje (dabar viešbutis „Vilnius“). Antro aukšto balkone suplevėsavo lietuviška trispalvė vėliava. Buvo gražu žiūrėti, bet mums nesuprantama: kaip gali Lietuvos vyriausybė steigti konsulatą savo sostinėje? Kas kita Varšuva ar kitas Lenkijos miestas. Antras kuriozas – kam steigti konsulatą valstybėje, kurios dienos suskaičiuotos? Praktiškai tas konsulas buvo reikalingas tik lenkams: padėdavo jiems išvykti į nepriklausomą Lietuvą arba į kitą kraštą²⁹.

Ši citata rodo, kad dalis Vilniaus lietuvių buvo nustebę ir nesuprato konsulato steigimo intencijų. Kita vertus, cituotas tekstas mums padeda atsakyti, iš kur atsirado viena iš konsulato įsteigimo Vilniuje versijų. Tarp dalies to meto vilniečių lietuvių buvo paplitusi nuomonė, kad konsulato įsteigimas naudingiausias lenkams. Šią nuomonę vėliau pakartojo buvusi konsulato darbuotoja ir ilgametė miesto gyventoja Birutė Verkelytė-Federavičienė³⁰.

Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad ne visiems Vilniaus lietuviams konsulato steigimo klausimas buvo netikėtas. 1939 m. vasario mėn. Lenkijos VRM pasiekė informacija, kad Vilniuje įvykusiame slaptame lietuvių ir lenkų pasitarime Konstantinas Stašys pranešė, kad netrukus busias atidarytas Lietuvos konsulas, kuris rūpinsis vietos lietuvių reikalais tol, kol bus atkurtos lietuviškos organizacijos³¹. Po maždaug pusmečio vėl gauta panaši informacija. Vilniaus lietuvių bendruomenę stebėję Vilniaus vaivadijos valdybos Politinio-visuomeninio skyriaus darbuotojai 1939 m. vasaros viduryje pranešė į Varšuvą, kad nekvestionuojamas Vilniaus lietuvių lyderis K. Stašys buvo informuotas, jog rudenį Vilniuje pradės veikti Lietuvos konsulas³². Anot to paties šaltinio, miesto lietuviai dėl konsulato atidarymo nebuvo vieningi: vieni pritarė tokiai idėjai, kiti atvirkščiai – nepalaikė jos. Apie Lietuvos visuomenės skirtingus požiūrius į konsulatą kalbėjo ir Lenkijos diplomatai. 1939 m. gegužės 15 d. Varšuvoje Lenkijos pasiuntinys Kaune F. Charwatas skaitė pranešimą ministerijos darbuotojams apie abiejų valstybių santykius per metus po diplomatinių santykių užmezgimo. Jis pažymėjo, kad lietuviško konsulato atidarymo klausimą Vilniuje veikė viešoji opinija. Esą viena visuomenės dalis buvo už jo atidarymą, nes tai sustiprins lietuvių padėtį Vilniaus krašte, kita dalis buvo priešingos nuomonės – tai busias savotiškas pretenzijų į Vilnių atsisakymas, tam tikras susitaikymas su *status quo*, nes konsulatai savo teritorijoje neatidaromi³³.

²⁹ *Vilniaus šviesuolis Juozas Maceika*, p. 147–148.

³⁰ Dokumentinis filmas „Lietuvos generalinis konsulas...“; *Su Lietuva širdy...*, p. 37.

³¹ Vilniaus vaivados 1939 02 10 raštas Lenkijos VRM Politikos departamento direktoriui W. Zyborowskiui, AAN, f. 322, b. 6185, l. 200.

³² Vilniaus vaivadijos valdybos Politinio-visuomeninio skyriaus 1939 07 19 slaptas biuletenis Nr. 21, ten pat, f. 322, b. 11496, l. 127.

³³ F. Charwato pranešimas 1939 05 15 Lenkijos URM darbuotojų kursuose, ten pat, f. 493, b. 30, l. 61.

Vilniaus lenkų bendruomenei Lietuvos generalinis konsulas taip pat buvo priimtinas. Kaip rašė 1939 m. rudenį Vilniuje lankęsis lenkų ekonomistas, kairiųjų pažiūrų politikas Oskaras Lange, Trimakas buvo lenkams palankus³⁴. Tuo metu vilniečiams lenkams atrodė, kad Lietuvos generalinis konsulas labai palengvins gyventojų judėjimą tarp Vilniaus ir Kauno, pagyvins prekybą³⁵. Jų požiūris į Lietuvos konsulatą dar labiau pakito sovietams artėjant prie Vilniaus. Konsulato darbuotojai buvo apgulti vizų prašytojų, jie taip pat teikė įvairią informaciją. Antai žinomo Vilniaus lenkų publicisto, žurnalisto Józefo Mackiewicziaus žmona apsilankė Lietuvos konsulate rugsėjo 18 d. Ji konsulo A. Trimako paklausė tiesiai: „ar lietuviai ateis, ar ne? Trimakas skėstelėjo rankomis, sakė, kad padėtis komplikuota... pagaliau neužtikrintai užsiminė, kad reikalus ta kryptimi pajudintų koks nors nutarimas, pavyzdžiui, miesto tarybos. Neabejotinai tai buvo tik privati p. Trimako prielaida“³⁶. Lenkų dėmesys konsulatui neslopo ir vėliau. Jis daugiausia buvo įvairių žinių ir informacijos teikimo šaltinis. Kaip prisiminė 1939 m. spalio pradžioje atsidūręs jame lenkų pabėgėlis: „Iš to konsulo [dr. A. Trimako – V. S.] gavo daug informacijos, pirmiausia apie lietuvių–sovietų derybas dėl Vilniaus perdavimo Lietuvai. Tuo klausimu tarp pabėgėlių sklido gandai, kad Lietuva užims dalį teritorijos su Vilniumi ir Švenčionimis“³⁷. Galima kelti prielaidą, kad panašių minčių būta tarp Vilniaus žydų. Vietoje gautos vizos į Lietuvą jiems būtų labai palengvinę ekonominį gyvenimą. Tačiau žydų pozicijai atskleisti trūksta duomenų, nes jų spauda apie Lietuvos konsulatą neinformavo.

Konsulato funkcijos: nuo vizų išdavimo iki Lietuvos interesų aktyvaus gynimo

Istorikė S. Grigaravičiūtė Lietuvos generalinio konsulato veikloje išskyrė du etapus: 1) 1939 m. rugsėjo 9–19 d.; 2) 1939 m. rugsėjo 20 – lapkričio 1 d.³⁸ Pirmuoju veiklos periodu daugiausia dėmesio skirta konsulinėms funkcijoms (vizų išdavimas), antruoju – Lietuvos valstybės ir jos piliečių interesų gynimui Vilniuje. Konsului teko rūpintis valstybinio ir privataus turto apsauga, kreiptis į sovietinę valdžią dėl represuotų vilniečių (jų paleidimo iš kalėjimų ir pan.).

³⁴ O. L a n g e, pastabos apie Vilnių ir Vilniaus kraštą 1939 ir 1940 m., d. 1, Lenkijos MA archyvas, f. III-309, b. 236, l. 5.

³⁵ Pierwszy generalny konsul litewski w Wilnie, *Słowo*, 10 wrześ. 1939, s. 1.

³⁶ J. M a c k i e w i c z, Prawda w oczu nie kole. Od wydawczy, prieiga per internetą: <http://www.nasz-czas.lt/czytelnia-dziel-juz-mackiewiczza/105.html> [žr. 2019 05 30].

³⁷ M. K r z e p k o w s k i, W Wilnie. Ze wspomnień, s. 573.

³⁸ S. G r i g a r a v i c i ū t ė, Lietuvos generalinis konsulas..., p. 162.

Vienas pirmųjų Lietuvos Respublikos generalinio konsulo pareigas ėjusio dr. A. Trimako darbų buvo vizitai pas Latvijos ir Lenkijos atstovus. Antai 1939 m. rugsėjo 12 d. A. Trimakas apsilankė pas Latvijos Respublikos garbės konsulą Feliksą Donasą, Lenkijos Respublikos Vilniaus vaivadijos vaivadą Arturą Maruszewskį, vicevaivadą Józefą Rakowską ir Visuomeninio politinio skyriaus vedėją Pawełą Jasinskį³⁹. Latvijos diplomatas tą vizitą prisiminė taip:

1939 metų rugsėjo 12 į konsulatą su pirmu vizitu atvyko naujai paskirtas Lietuvos generalinis konsulas Ponas Trimakas. Jį informavau apie vietos sąlygas ir daviau keletą praktinių patarimų. Po dviejų dienų aplankiau jį su atsakomuoju vizitu. Tarp mūsų susiklostė labai geri santykiai. Prieš tai vietiniai lietuviai „oficialiai“ boikotavo konsulatą, nors mano asmeniniai santykiai [su jais – V. S.] buvo labai geri⁴⁰.

Kita konsulato veiklos sritis – vizų išdavimas. Daugiausia jas gavo Lenkijos valstybės tarnautojai, kariškiai, kultūros atstovai ir jų šeimų nariai. S. Grigaravičiūtė daro prielaidą, kad pirmosios vizos buvo išduotos 1939 m. rugsėjo 17 ar 18 d.⁴¹, pirmiausia jas gavo Aleksandra Piłsudska su dukromis. Tuometinę padėtį mieste ir susitikimą su A. Piłsudska aprašė vilnietis advokatas Antanas Juknevičius:

Pradėjau galvoti apie pasitraukimą į Vakarų ir ieškoti automobilio. Pamatę mane klaidžiojantį po miestą, Antakalnio gatvėje iš juodo automobilio išlipo advokatas Kovalskis ir dvi ponios: Piłsudska ir lenkų atstovo žmona Lipska. Jos paprašė padėti gauti vizas į Lietuvą. Aš pažadėjau dėl jų kreiptis į Lietuvos konsulą Antaną Trimaką ir paprašiau, kad kartu priimtų mano šeimą į savo automobilį. Jos su viskuo sutiko. Vizas aš joms išrūpinau, pasisamdžiau automobilį. Siūliau ir savo uošviams Stašiams kartu trauktis, bet jie atsisakė. Kol susiruošėme, buvo pavakarys ir spėjome nuvažiuoti tik iki mano kolegės [Zygmunto Jundziho⁴² – V. S.] dvaro. Iš ryto pasiekėme demarkacijos liniją ir radome Lietuvos dalinius, saugančius sieną. Sienos pereiti negalėjome, reikalavo generalinio štabo leidimų, nes jau buvo paskelbta karo padėtis. Mus pasitikęs puskarininkis, išgirdęs mano pavardę, pasisakė mane pažįstąs. Jis

³⁹ E. J e k a b s o n s, Konsulat Łotwy w Wilnie i sprawozdania konsula..., s. 111; S. G r i g a r a v i č i ū t ė, Lietuvos generalinis konsulatas..., p. 163–164.

⁴⁰ E. J e k a b s o n s, Konsulat Łotwy w Wilnie i sprawozdania konsula..., s. 111.

⁴¹ S. G r i g a r a v i č i ū t ė, Lietuvos generalinis konsulatas..., p. 163. Iš V. Č e č e t o s prisiminimų matyti, kad 1939 m. rugsėjo 17 d. pavakare ties Vieviu iš Lenkijos pusės buvo susitelkę aukšti pareigūnai ir pasitūrinčius žmonės („Limuzinų eilė jau stovėjo prie sienos, žmonės vylėsi pabėgti nuo besiantinančios Raudonosios Armijos“). V. Č e č e t a, min. veik., p. 11. Tai rodytų, kad lietuviškoms vizomis jie turėjo būti apsirūpinę rugsėjo 17 d., juo labiau kad rugsėjo 16 d. 21 val. Vilniaus vaivada per radiją kreipėsi į gyventojus ir informavo „kad mūsų rusų draugai stovi prie mūsų rytinės sienos...“ *W oparach diesla. Sz waj car w Wilnie, 1937–1940*, Wilno, 2019, s. 134. Ši žinia kai kuriuos gyventojus turėjo paskatinti kreiptis į Lietuvos konsulą A. Trimaką vizų kitą rytą, tokiu būdu tikintis nuo sovietų pasitraukti į Lietuvą.

⁴² M. R o m e r, *Dzienniki*, t. 6, s. 91.

pakvietė būrio vadą Jakštą, kartu besimokiusį Vilniaus gimnazijoje. Jakštas paaiškino galįs leisti į artimiausią kaimą, iš kur esą galima susisiekti su generaliniu štabu Kaune. Telefonas buvo ištiesai užimtas. Jakštas patarė skambinti Kauno komendantūron. Susisiekiu su komendantu plk. Jurgiu Bobeliu, kuris pažadėjo per pusvalandį išrūpinti leidimus. Bet įleido tik mane su šeima, o ponios Piłsudska su Lipska liko pasienyje laukti potvarkio dėl internetu lenkų. Vėliau įsileido ir visus lenkus⁴³.

Panašu, kad tuo metu link administracinės linijos važiavo daugiau automobilių, negu paminėjo A. Juknevičius. Kaip žinoma iš kitų šaltinių, J. Piłsudskio našlę lydėjo Vilniaus vaivada ir kt. aukšti pareigūnai. Vilniaus vaivada Arturas Maruszewskis su A. Trimako viza pasiekė Kauną 1939 m. rugsėjo 19 d. Jis atvyko didesnėje lenkų grupėje, kurioje buvo A. Piłsudska su dukromis. Lietuvos generalinis konsulas A. Trimakas buvo išdavęs visas ir kitiems žymiesiems Lenkijos politikams ar menininkams. Antai Lenkijos aktorė, kino filmų žvaigždė Jadwiga Smosarska su vyru taip pat gavo visas ir per Kauną išvyko į JAV. Tačiau istorijos šaltiniai ir liudininkų prisiminimai nepatvirtino B. Verkelytės-Federavičienės išsakytos nuomonės, kad ši aktorė į Kauną atvyko su A. Piłsudskos grupe. Lietuvos konsulato viza buvo išduota ir buvusiam Lenkijos Respublikos ministrui pirmininkui Aleksanderiui Prystorui. Tačiau šiam politikui nepavyko išvengti sovietinių represijų. Su Lietuvos konsulato viza pasiekęs Kauną, jis po kurio laiko gavo vizą grįžti į Vilnių. Sovietinė valdžia jį areštavo, įkalino Butyrkų kalėjime, kur jis mirė 1941 m.

Pastebėtina, kad gauti Lietuvos vizą nebuvo lengva. Lietuvos vidaus reikalų ministerija (be jos sutikimo vizos nebuvo išduodamos) 1939 m. rugsėjo 7 d. kreipėsi į Užsienio reikalų ministeriją, kad konsulatams, ypač Vokietijoje, Latvijoje ir Lenkijoje, būtų nurodyta suvaržyti tranzitinių vizų išdavimą, o rugsėjo 20 d. prašė dar labiau sugriežtinti vizų davimą ir nevizuoti Lenkijos piliečių pasų be Kauno sutikimo⁴⁴. Į tai buvo atsižvelgta. Po sovietinės valdžios įsiveržimo į Vilnių (po 1939 m. rugsėjo 19 d.) lietuviškas visas gauti buvo dar sudėtingiau. Istoriniai šaltiniai rodo, kad tuomet Lietuvos konsulas išduodavo tranzitines visas per Lietuvą tuo atveju, jeigu prašytojas galėjo parodyti Latvijos vizą⁴⁵. Todėl vizų prašytojai „bombardavo“ Latvijos konsulatą. Daugelis neturėjo užsienio pasų, todėl, anot latvių konsulato darbuotojų, jie negalėjo tikėtis gauti vizą⁴⁶. Bet vis tiek prašė.

⁴³ A. Juknevičius, *Atsiminimai*, p. 239; archyvuiniuose šaltiniuose užfiksuota, kad vizų A. Piłsudskai su dukromis prašęs Vilniaus vaivada, A. Trimako telegrama, be datos (turėtų būti 1939 09 17), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2102, l. 501.

⁴⁴ S. Grigaravičiūtė, Lietuvos generalinis konsulas..., p. 165.

⁴⁵ E. Jēkabsons, Konsulat Lotwy w Wilnie i sprawozdania konsula..., s. 128.

⁴⁶ Ten pat.

S. Grigaravičiūtė darė prielaidą, kad 1939 m. rugsėjo 11–18 d. buvo išduota iki 1 tūkst. vizų⁴⁷. Istoriko Algimanto Kasparavičiaus teigimu, Lietuvos konsulas Vilniuje galėjęs išduoti daugiausia apie 750 vizų⁴⁸. Pabrėžtina, kad nustatyti išduotų vizų skaičių, neradus konsulato archyvo, neįmanoma. Be to, reikia turėti omenyje, kad konsulatui veikiant, ypač spalio mėnesį, Vilniuje klestėjo padirbtų dokumentų gamyba. Lenkų pagrindžio struktūros daugiausia gamino visas ir pasus⁴⁹. Todėl neatmestina, kad taip pat buvo padirbinėjamos Lietuvos konsulato vizos.

Visgi dėl išduotų vizų skaičiaus iškelsime tokias prielaidas: vizos išduotos ne tik lenkams pabėgėjams, bet ir Vilniaus lietuviams ar Latvijos piliečiams. Tokių vizų ypač reikėjo pirmuoju konsulato veiklos etapu (iki rugsėjo 19 d.), kai ne tik be vizos, bet ir be karo komendantūros leidimo legaliai negalėjai pakliūti į Lietuvos teritoriją. Taigi visi tuo metu į Lietuvą vykę asmenys turėjo turėti visas, tarp jų ir lietuviai, buvę paties konsulo kurjeriais. Be to, iš Latvijos konsulo Vilniuje dokumentų žinoma, kad Lietuvos vizų reikėjo tos šalies piliečiams studentams latviams ir lenkams, studijavusiems Vilniuje. Kiek tokių asmenų buvo tiksliai, nėra žinoma. Galima kelti prielaidą, kad tokių žmonių buvo kelios dešimtys⁵⁰.

Išlikę duomenys rodo, kad intensyviausiai vizos buvo išduodamos prieš Raudonajai armijai įžengiant į Vilnių (rugsėjo 17–18 d.). To meto padėtis Vilniuje atrodė taip: „Rugsėjo 17 d. pasklido informacija, kad Sovietų Rusijos raudonoji armija perėjo Lenkijos sieną, Vilniuje susidarė nepaprasta nuotaika. Nors buvo šventadienis, įstaigos dirbo.“⁵¹ Tuo pat metu „Vilnius pilnas pabėgėlių iš visos Lenkijos. Lietuvos konsulas Vilniuje gulte apgultas, nes daug kas nori gauti leidimus vykti į Lietuvą.“⁵² Tarp vizas gavusiųjų buvo aukšti Lenkijos valstybės pareigūnai ir jų šeimos (vaivados, apskričių viršininkai, buvęs ministras pirmininkas). Tuomet Vilniuje rezidavęs Latvijos konsulas Feliksas Donassas pastebėjo:

Boļševikams artėjant prie Vilniaus, šimtai žmonių brovėsi į mūsų ir lietuvių konsulatus vizų į Latviją ir Lietuvą. Išgąsdinti vyrai su nerimu veiduose ir verkiančios moterys veržėsi

⁴⁷ S. Grigaravičiūtė, Lietuvos generalinis konsulas..., p. 165.

⁴⁸ V. Skučaitė, min. veik.

⁴⁹ M. Szczurovski, Kościół katolicki na Wileńszczyźnie w walce o niepodległość Polski w latach 1939–1940, *Kościół a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, Białystok, 2005, s. 396.

⁵⁰ B. Urbaniaik, Mniejszości narodowe na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Stefana Batowego w Wilnie (lata 1919–1939), *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy*, t. 17, 2017, s. 55; P. Tomaszewski, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939. Studium z dziejów organizacji i postaw ideowych studentów*, Toruń, 2018, s. 133–135.

⁵¹ Nepaprasta Vilniaus nuotaika, *Aidas*, 1939 09 18, p. 4.

⁵² Sovietų kariuomenė užėmė Vilnių, *Šaltinis*, 1939, nr. 39, p. 733; V. Čečeta, min. veik., p. 11.

į konsulatą atkakliai, ypač todėl, kad tų nelaimingų žmonių prašymus reikėjo atmesti, nes be ministerijos [Latvijos URM – V. S.] leidimo konsulatas išduodavo vizas tik diplomatiniams pasams⁵³.

Rugsėjo 18-oji buvo taip pat labai įtempta. Vėlgi remsimės Latvijos konsulo F. Donasso nuomone: „Rugsėjo 18 mieste vyravo didelis nerimas. Jau apie 7 ryte prie konsulato stovėjo eilės žmonių. Nuo 8 iki 22 val. be pertraukos konsulato biure dirbo personalas ir visi [mano] šeimos nariai.“⁵⁴ Panaši atmosfera tvyrojo ir prie Lietuvos generalinio konsulato. Tuo metu Vilniuje gyvenusių asmenų akimis ji buvo tokia:

Po pietų sužinojome, kad lietuvių konsulas gyvena Žoržo viešbutyje, kad keletas asmenų jau gavo vizas išvažiuoti į Lietuvą. Kartu su Franuku nuėjome į ten esantį konsulato biurą, kad vietoje išsiaiškintume. Antrojo aukšto užgrūstame koridoriuje buvo pilna interesantų iš Vilniaus ir apylinkių, bet konsulas nieko nepriėmė. Žmonės dalijosi žiniomis, nervingai laukdami prie biuro⁵⁵.

Tačiau iš kitų šaltinių žinoma, kad tą dieną lietuviškos vizos buvo išduodamos. Ją tądien gavo ir Vilniaus lenkų žurnalistas, *Słowo* redaktorius Stanisławas Cat-Mackiewiczius, kuris į Lietuvą ties Varėna įvažiavo dar tą pačią dieną⁵⁶.

Rugsėjo 19 d. vizų išdavimas sustojo, nes Vilnių užėmę sovietai nutraukė konsulato ryšį su Kaunu, be kurio leidimo konsulas negalėjo išduoti vizų. Kada tiksliai buvo atnaujintas Lietuvos vizų išdavimas, duomenų neturime. Iš istorinių šaltinių žinoma, kad A. Trimakas Latvijos piliečiams dėjo vizas į pasus 1939 m. spalio 16 d.⁵⁷

Dar vienas svarbus klausimas – ryšys tarp Lietuvos generalinio konsulo A. Trimako ir Japonijos konsulo Čiunės Sugiharos išduotų vizų. Tuometinė Lietuvos konsulato darbuotoja B. Verkelytė-Federavičienė teigė, kad konsulo A. Trimako išduotos vizos padėjo išsigelbėti tūkstančiams asmenų, kurie vėliau su Japonijos konsulo Č. Sugiharos vizomis ištrūko iš sovietų okupuotos Lietuvos⁵⁸. Tačiau turima istorinė medžiaga nepatvirtina šio fakto. Japoniškos vizos Kaune buvo išduodamos 1940 m. vasarą (liepos 27 – rugsėjo 1 d.)⁵⁹, kai Lietuvos generalinis konsulatas Vilniuje jau neveikė daugiau kaip pusę metų. Kaip teigė Lenkijos ir Japonijos santykius XX a. pirmojoje pusėje tyrę

⁵³ Ē. Jēkabsons, Raporty Donassa, *Karta*, 2017, nr 78, s. 79.

⁵⁴ Ē. Jēkabsons, Konsulat Lotwy w Wilnie i sprawozdania konsula..., s. 111.

⁵⁵ J. Godlewski, *Na przelomie epok*, s. 410.

⁵⁶ J. Jeruzelski, *Stanisław Cat-Mackiewicz 1896–1966: Wilno–Londyn–Warszawa*, Warszawa, 1987, s. 223.

⁵⁷ Ē. Jēkabsons, Konsulat Lotwy w Wilnie i sprawozdania konsula..., s. 117.

⁵⁸ Dokumentinis filmas „Lietuvos generalinis...“; *Su Lietuva širdy...*, p. 39; V. Skučaitė, min. veik.

⁵⁹ E. Pałasż-Rutkowska, A. T. Romer, *Historia stosunków polsko-japońskich 1904–1945*, Warszawa, 2009, s. 314, 318; S. Strelcovas, *Geri, blogi, vargdieniai. Č. Sugihara ir Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai Lietuvoje*, Vilnius, 2018, p. 252–253.

mokslininkai, Kauno „gyvybės vizų“ istorija prasidėjo 1940 m. liepos mėn., kai Olandijos ambasadorius Rygoje išdavė Vilniaus žydų porai vizą į Surinamą, Kurasao ar kitą Olandijos teritoriją Centrinėje Amerikoje. „Žinia apie „vizas į Kurasao“ greitai išplito ir šimtai pabėgėlių pradėjo plūsti iš Vilniaus į Kauną.“⁶⁰ Tuo metu susisiekimas tarp Vilniaus ir Kauno buvo be vizų. Be to, išlikę dokumentai rodo, kad su konsulo A. Trimako vizomis į Lietuvą atvykę asmenys stengėsi kuo greičiau gauti kitų šalių vizas ir išvykti į Vakarų valstybes. Jie puikiai suprato sovietinės valdžios grėsmę, todėl nedelsė ir dėjo visas pastangas ištrūkti iš Lietuvos.

Antrojoje savo veiklos pusėje, kai Vilniuje šeiminkavo sovietinė valdžia, konsulas A. Trimakas daug dėmesio skyrė Lietuvos valstybės ir jos piliečių interesų apsaugai. Jis kreipėsi į sovietinę valdžią su protestais dėl valstybinio ar privataus turto grobstymo⁶¹. Konsului įteikus protestus dėl Vilniaus lietuvių areštų, į juos buvo atsižvelgta ir K. Stašys bei R. Mackonis buvo paleisti⁶². Tačiau bendrai paėmus, A. Trimako demaršai turėjo mažai naudos. Sovietinė valdžia su Lietuvos generaliniu konsulu nesiskaitė.

Lietuvos generalinio konsulato darbuotojams darbo padaugėjo 1939 m. spalio pabaigoje. Tai buvo susiję su pasirengimu sutikti Lietuvos kariuomenę Vilniuje. Jau minėtas latvių diplomatas Vilniuje rašė:

Šiandien [spalio 28 d. – V. S.] iš pat ryto skambino Lietuvos generalinis konsulas, kad apie 12.00 įžygiuos Lietuvos kariuomenė, ir prašė manęs, kad aš dalyvačiau tame [sutikime]. Turėjau vietą tribūnoje. Ten buvo generalinis konsulas Trimakas, jo padėjėjas Čečeta, Vilniaus lietuvių bendruomenės atstovas Stašys, kurį lenkai prieš kelerius metus nuteisė metams kalėjimo, o bolševikai jį taip pat areštavo ir išvežė į Balstogę. Grįžo iš ten tik vakar. (...) Be to, ant tribūnos laukė mažumų atstovai: lenkų, rusų, baltarusių, žydų ir totorių⁶³.

Nuo 1939 m. lapkričio 1 d. konsulas dr. A. Trimakas ir sekretorius V. Čečeta tapo Vyriausybės įgaliotinio Vilniaus m. ir sričiai įstaigos darbuotojais⁶⁴. Minėti asmenys apie jų perkėlimą iš konsulato į Vyriausybės įgaliotinio įstaigą nuo 1939 m. lapkričio 1 d. nebuvo laiku informuoti. URM kanceliarijos viršininko 1939 m. lapkričio 22 d. rašte vyriausybės

⁶⁰ E. Pałas z - Rutkowska, A. T. R o m e r, *Historia stosunków...*, s. 254.

⁶¹ S. Gri g a r a v i č i ū t ė, Lietuvos generalinis konsulas..., p. 167; *СССР и Литва в годы Второй мировой войны*. с. 308–309; tuo metu padėtis atrodė taip: „Gyventojai skųdavosi [Lietuvos generaliniam konsului – V. S.], kad naktimis, komendantų valandomis, kariai plėšia mažas privačias parduotuves. Kai administracijai pranešdavome tokius faktus, ji paneigėdavo – tai esą senų bobų plepalai“, V. Č e č e t a, min. veik., p. 11.

⁶² V. Č e č e t a, min. veik., p. 11.

⁶³ Ė. J ė k a b s o n s, Raporty Donassa, *Karta*, 2014, nr 78, s. 84.

⁶⁴ 1939 11 07 užsienio reikalų ministro įsakymas, LCVA, f. 317, ap. 1, b. 10, l. 326. Buvusi konsulato darbuotoja B. Verkelytė-Federavičienė taip pat buvo perkelta į Vyriausybės įgaliotinio įstaigą, *Su Lietuva širdy...*, p. 39.

įgaliotiniui Vilniaus m. ir sričiai buvo prašoma užsienio reikalų ministro įsakymus apie paskyrimus į konsulatą ir perkėlimą į Vyriausybės įgaliotinio įstaigą įteikti A. Trimakui ir V. Čečetai⁶⁵. Lietuvos vyriausybės įgaliotinio įstaigoje minėtiems diplomatomams teko spręsti Lenkijos karo pabėgėlių ir vietos gyventojų problemas.

Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje darbuotojai ir jų likimas

Iš pradžių Lietuvos generaliniame konsulate darbavosi du žmonės – konsulas A. Trimakas ir samdoma darbuotoja B. Verkelytė-Federavičienė – Politikos mokslų mokyklos prie Rytų Europos mokslinių tyrimų instituto Vilniuje absolventė. 1939 m. rugsėjo 17 d. prie jų prisijungė Viktoras Čečeta. Savo delegavimą į Vilnių jis prisiminė taip:

Šiandien Raudonoji Armija peržengė Lenkijos sieną. Tamstai įsakoma tuojau pat vykti ministerijos mašina į Vilnių, į mūsų Generalinį Konsulatą, ir drauge su generaliniu konsulu daktaru Trimaku veikti pagal susidarančias aplinkybes bei pagal tolimesnes ministerijos instrukcijas⁶⁶.

V. Čečeta turėjo nemažą diplomatinio darbo patirtį – darbavosi Lietuvos pasiuntinybėje Čekoslovakijoje, 1938 m. ėjo Lietuvos pasiuntinybės Estijoje sekretoriaus pareigas, vėliau buvo atšauktas į Kauną, į Užsienio reikalų ministeriją, kur Politikos departamente kuravo santykius su Lenkija⁶⁷. Jis buvo išsilavinęs (mokėjo septynias užsienio kalbas: anglų, vokiečių, prancūzų, čekų, lenkų, rusų, lotynų⁶⁸), tolerantiškas žmogus, gerai tikęs darbuotis Vilniuje tokiu sudėtingu metu. V. Čečeta buvo lietuvių ir lenkų tautų suartėjimo šalininkas: pasisakė už tolerantišką požiūrį į vilniečius, didesnę kantrybę jų atžvilgiu, lietuvių kultūros propagavimą tarp jų⁶⁹.

Be to, iš Lietuvos pasiuntinybės Varšuvoje į konsulatą Vilniuje buvo numatyta perkelti du darbuotojus – Antaną Andrašiūną ir Karolę Pažėraitę⁷⁰. Tačiau realiai jie čia nedirbo. Pirmiausia jie buvo atšaukti į Kauną, į kurį greičiausiai sugrįžo 1939 m. rugsėjo pabaigoje⁷¹. 1940 m. pradžioje pirmasis jų atsidūrė Berlyne, antroji – panašu, kad

⁶⁵ 1939 m. lapkričio 22 d. URM kanceliarijos viršininko raštas Vyriausybės įgaliotiniui Vilniaus m. ir sričiai, LCVA, f. 317, ap. 1, b. 10, l. 325.

⁶⁶ V. Č e č e t a, min. veik., p. 11.

⁶⁷ Lietuvos diplomatinė įstaigų ir karo atašė sąrašas 1938 m., AAN, f. 1190, b. 616/306, l. 103; S. G r i g a r a v i č i ū t ė, Lietuvos generalinis konsulas..., p. 162; V. Č e č e t a, min. veik., p. 11.

⁶⁸ A. R u z g a s, Diplomato gyvenimo vingiai, *Varpas*, 2001, nr. 5, p. 9.

⁶⁹ Lietuvybė ir katalikybė Vilniaus dioceseijoje, *Naujoji Romuva*, 1940, nr. 20–21, p. 393.

⁷⁰ S. G r i g a r a v i č i ū t ė, Lietuvos generalinis konsulas..., p. 161.

⁷¹ J. A k r o m a s, P. L i b e r a, E. M e i l ū n a s, E. S t a n k e v i č i ū s, A. Ž u l y s, *Historia przedstawicielstwa...*, s. 48.

iš Kauno tų pačių metų antroje pusėje – SSSR ir dirbo Lietuvos SSR pasiuntinybėje Maskvoje. Anot dr. Žydronės Kolevinskienės, šį faktą patvirtina Karolės Pažėraitės laiškas, kuriame buvo rašoma:

Kažin ar nepervėlu bus siųsti Jum savo autobiografines žinias almanachui? Ir, be to, nežinau, ar galima rašyti, kad dalyvavau rezistencinėj veikloj, buvau partizanė, kad tarnavau Komisarų Tarybos Reikalų Valdyboj mašininke ir Pirmojo Generalinio Tarėjo Įstaigoje, kur turėjau vyr. redaktorius titulą? Aš nenorėčiau šių žinių žymėti, nes daugelis gali būti suklaidinti ir mane pasmerks. Juk nepaaiškinsiu, kad ne pati pasirinkau tarnybą komisarų taryboje, o buvau Gedvilo [tuometinis LTSR Liaudies komisarų tarybos pirmininkas – Žydronės Kolevinskienės pastaba] pašaukta ten dirbti, kaipo gerai mokanti rusų kalbą, kad negalėjau atsisakyti. Negi pradėsiu aiškinti, koku būdu patekau pas Kubiliūną (automatiškai iš Komisarų Tarybos į Laiikinojo Ministerio kabineto kanceliariją, o paskui į Pirmojo Generalinio Tarėjo įstaigą). Be to, bijau pakenkti giminėms Lietuvoje. Malonėkit paaiškinti, ką turiu daryti⁷².

Iš istorinių šaltinių žinoma, kad konsulas pirmiausia įsikūrė toje pačioje vietoje, kur veikė konsulatas. Sunku vienareikšmiškai atsakyti, ar konsulas atvyko į Vilnių vienas ar su šeima. Tikėtina, kad jis pirmiausia atvyko be šeimos ir tik vėliau atvažiavo jo žmona Jadvyga su sūnumi Antanu. Jau dirbdamas Vyriausybės įgaliotinio įstaigoje A. Trimakas nuomojosi butą iš Zofijos Jamontt dabartinėje J. Basanavičiaus gatvėje Nr. 36 (tuo metu *Wielka Pohulanka* g. Nr. 32). Jos vyras tik prieš metus sklypo gilumoje buvo pastatęs namą. Jame keturis kambarius nuomojosi Trimakų šeima⁷³. Konsulato sekretorius V. Čečeta su žmona gyveno Žygimantų g. 18-ojo namo antrajame bute. Kur gyveno konsulato sekretorė Birutė Verkelytė (vėliau Federavičienė), duomenų neturime.

Lietuvai perėmus Vilnių bei jo sritį ir pradėjus integracinį procesą, konsulatas Vilniuje nustojo veikti. Buvęs generalinis konsulas ir sekretorius perkelti dirbti į Lietuvos vyriausybės įgaliotinio Vilniaus m. ir sričiai įstaigą, kur jie darbavosi iki 1940 m. Tų metų pavasarį buvęs konsulas dirbo Lietuvos Raudonojo kryžiaus Vilniaus skyriuje (buvo valdybos narys ir Ateivių skyriaus vadovas) ir padėjo gyventojams lenkams⁷⁴. Jis koordinavo jų šalpos reikalus.

Visų buvusių konsulato darbuotojų tolesnį likimą paženklino priverstinės migracijos. Pats tragiškiausias buvo konsulato sekretoriaus Viktoro Čečetos likimas. 1940 m. rudenį jis įsidarbino vienoje iš sostinės lenkiškų mokyklų inspektoriumi, tačiau netrukus, lapkri-

⁷² K. Pažėraitės 1957 06 29 laišką galima rasti Lietuvių tyrimų ir studijų centro Čikagoje archyve, Lietuvių rašytojų draugijos fonde. 2019 07 23 dr. Žydronės Kolevinskienės elektroninis laiškas autorei. Straipsnio autorė dėkoja dr. Ž. Kolevinskienei už pagalbą aiškinantis Karolės Pažėraitės biografinius duomenis.

⁷³ *Wracaając do Wilna*, s. 40.

⁷⁴ Lietuvos Raudonojo kryžiaus Vilniaus skyriaus Ateivių poskyrio vedėjo A. Trimako 1940 03 07 raštas Vilniaus m. ir apskrities viršininkui, LCVA, f. 401, ap. 4, b. 39, l. 469.

čio 7 d., sovietinės valdžios sprendimu buvo suimtas⁷⁵, 1941 m. išvežtas į Komiją ir Ypatingojo pasitarimo sprendimu nuteistas 8 metams. Po ilgų kalinimo metų nuo 1948-ųjų dar aštuoneriems metams buvo nutremtas į Šiaurės Kazachstaną. Sunkias valandas išgyventi jam padėjo draugai ir pažįstami iš Lietuvos (dailininkas Antanas Žmuidzinavičius, kun. Stasys Valiukėnas, rašytojas Vytautas Sirijos Gira ir kt.)⁷⁶. Iš tremties buvo paleistas 1956 m. vasarą, tačiau gyventi į Lietuvą grįžo tik 1978 m.⁷⁷ Iki sugrįžimo dirbo pedagoginį darbą Kazachstane.

Sovietinės represijos išskyrė jį su žmona Viktorija, kuri 1944 m. pasitraukė į Vakarus. Tik XX a. šeštajame dešimtmetyje būdamas tremtyje jis sužinojo, kad žmona nežuvo Vilniuje, o įsikūrė JAV. Per pažįstamus ir draugus jis užmezgė korespondencinius ryšius su ja⁷⁸, vylėsi, kad ji sugrįš gyventi į Lietuvą. Deja, jo viltims nebuvo lemta išsipildyti.

Gyvendamas tolimajame Kazachstane V. Čėčeta bandė kurti gyvenimą iš naujo – ten sutiko gyvenimo draugę totorę. Abu grįžo į Lietuvą, gyveno Vilniuje, Justiniškių mikrorajone. Tačiau XX a. dešimtojo dešimtmečio pradžioje buvęs diplomatas išvyko iš Lietuvos. Tolimesni jo pėdsakai nutrūksta. Galima kelti prielaidą, kad V. Čėčeta sugrįžo į Kazachstaną.

Buvusi konsulato sekretorė B. Verkelytė-Federavičienė Antrojo pasaulinio karo pradžioje persikėlė į Kauną, kur 1940 m. liepos 2 d. sukūrė šeimą⁷⁹. 1941 m. rudenį ji dirbo Kauno m. policijos viršininko įstaigoje vertėja, vėliau augino vaikus, pokario metais dirbo mokslo ir kultūros srityse, aktyviai veikė visuomeniniame gyvenime, ypač nusipelnė puoselejant lietuviybę Gervėčių krašte.

A. Trimakas su šeima 1940 m. sugrįžo į Kauną, vokiečių okupacijos metais dirbo bankinėje sistemoje, mokytojavo gimnazijoje ir dėstė universitete. Jis įsijungė į lietuvių pogrindžio veiklą ir dalyvavo organizuojant Vyriausiąjį Lietuvos išlaisvinimo

⁷⁵ V. Čėčetos 1948 10 14 laiškas Vytautui Sirijos Girai, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – MAVB RS), f. 349–2; 1940 11 06 raštas V. Čėčetos areštui, Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-1, ap. 58, b. P-11646, l. 2.

⁷⁶ V. Čėčetos 1956 10 28 [1956 12] laišakai V. Sirijos Girai, MAVB RS, f. 349–156, l. 7, 9.

⁷⁷ *Lietuvos gyventojų genocidas*, t. 1: 1939–1941, Vilnius, 1999, p. 205; A. R u z g a s, min. veik., p. 9. Nors, kaip rašė viename iš 1959 m. laiškų, „Tikiuosi artimiausiais mėnesiais apsispręsti – grįžti į Lietuvą ar ne“, 1959 02 12 V. Čėčetos laiškas V. Sirijos Girai, MAVB RS, f. 349–156, l. 25.

⁷⁸ V. Čėčetos 1957 10 21; 12 01 laišakai V. Sirijos Girai, MAVB RS, f. 349–156, l. 14, 16; sutuoktinių Čėčėtų susirašinėjimą patvirtino Juozo Urbšio ir V. Čėčetos laišakai. Viename jų V. Čėčeta rašė apie V. Čėčetenės iš Niujorko atsiųstas lenkų emigracinio leidinio „Kultura“ iškarpas, 1986 12 15 V. Čėčetos laiškas J. Urbšiui, Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvas, f. 12, ap. 1, b. 179, l. 64. Be to, Čėčėtų susirašinėjimą liudija jų laišakai Amerikos lietuvių kultūros archyve (ALKA) Putname, JAV. K. Ū s a i t ė, Amerikos lietuvių kultūros archyvas (ALKA), Lietuvos Respublikos generalinis konsulas New Yorke, kambarys Nr. 7, 2009 06 11, prieiga per internetą: http://www.lkma.org/pdf_files/generalinis_konsulatas_archyvas.pdf [žr. 2019 09 24].

⁷⁹ *Su Lietuva širdy...*, p. 40, 46.

komitetą⁸⁰. 1944 m. vasarą, prieš sovietams okupuojant Lietuvą, jis, kaip ir daugelis kitų lietuvių, pasitraukė į Vakarus su žmona ir dviem mažamečiais sūnumis Antanu ir Gediminu. Šeima pirmiausia įsikūrė Vokietijoje, kur A. Trimakas tęsė diplomatinį darbą – Tiubingene atidarė konsulatą. 1946–1947 m. jis buvo Bendro Amerikos lietuvių fondo įgaliotinis Europoje ir daug padėjo lietuviams. Netrukus šeima persikėlė gyventi į JAV⁸¹. A. Trimakas buvo aktyvus JAV lietuvių bendruomenės narys, dirbo politinėje (1952 m. su kitais lietuviais įkūrė Lietuvos laisvės komitetą, 1954 m. prisidėjo organizuojant Europos pavergtųjų tautų seimą, buvo lietuvių delegacijos jame narys, politinės komisijos pirmininkas, tuo pat metu ėjo Vidurio Europos krikščionių demokratų unijos vicepirmininko pareigas, buvo VLIK organizatorius, narys, 1957–1964 m. jo pirmininkas), akademinėje, kultūrinėje srityse, rašė daug straipsnių į emigracinę spaudą, skaitė paskaitas per radiją ir kt.⁸²

A. Trimakas ir emigracijoje tęsė Varšuvoje ir vėliau Vilniuje vykdytą veiklą – ieškojo būdų susitarti su lenkais. Atstovaudamas Lietuvos laisvės komitetui, vėliau VLIK jis 1954–1955 m. ieškojo galimybių kartu su lenkų emigracijos atstovais JAV kurti bendrą frontą šalių nepriklausomybėms atkurti. Tačiau iškilę teritoriniai klausimai (Vilniaus priklausomybės klausimas) derybas nuvedė į aklavietę ir lietuvių bei lenkų susitikimai neatnešė pozityvių rezultatų⁸³. Jis apgailestavo, kad tarp lietuvių buvo aršių susitarimų su lenkais priešininkų, turėdamas omenyje Vilniaus lietuvių sąjungą⁸⁴. Aktyvią dr. A. Trimako veiklą išsivijoje nutraukė staigi mirtis 1964 m.

Išvados

Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje buvo įsteigtas vykdant susitarimus su Lenkija dėl konsulatų atidarymo. Tačiau pasikeitus politinėms aplinkybėms (Klaipėdos krašto netektis), Lietuvos konsulato atidarymas vėlavo maždaug pusmečiui.

Lietuvos diplomatinė institucija Vilniuje atidaryta paskubomis ir gerai nepasirengus. Lietuvos Respublikos prezidentas 1939 m. rugpjūčio 22 d. nominavo Lietuvos generali-

⁸⁰ J. B a l k ū n a s, min. veik., p. 190; Mirė dr. Antanas Trimakas VLIKo pirmininkas, *Keleivis*, 1964 03 04, p. 1, prieiga per internetą: <http://www.spauda.org/keleivis/archive/1964/1964-03-04-KELEIVIS.pdf> [žr. 2019 10 08].

⁸¹ VLIK 1964 02 27 pareiškimas apie dr. A. Trimako mirtį, LCVA, f. 677, ap. 1, b. 105, l. 1; G. M i l e r y t ė - J a p e r t i e n ė, *Wizje stosunków polsko-litewskich w środowiskach emigracji 1945–1990*, Krakow, 2017, s. 142.

⁸² J. B a l k ū n a s, min. veik., p. 190–195; *Tautos Fondas 1943–2002*, New York, 2002, p. 71.

⁸³ *Wspólny wiek dwudziesty. Litwa i stosunki polsko-litewskie na łamach „Kultury“ i „Zeszytów Historycznych“*, Paryż–Kraków, 2019, s. 194–196.

⁸⁴ G. M i l e r y t ė - J a p e r t i e n ė, *Wizje stosunków...*, s. 142.

niu konsulu Vilniuje dr. A. Trimaką su jurisdikcija Vilniaus ir Baltogės vaivadijose. Lietuvos pasiuntinio Varšuvoje pastangomis Lietuvos generalinio konsulo Vilniuje funkcijos buvo išplėstos ir į lietuvių gyvenamą Naugarduko vaivadiją.

Institucijos vadovu tapo profesionalus diplomatas dr. A. Trimakas. Jo paskyrimas į pareigas etniškai problemiškame Vilniuje politiškai sudėtingu laiku buvo labai vykęs pasirinkimas.

Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje atidarymą miestiečiai vertino nevienareikšmiškai. Dalis jų nesuprato įstaigos atidarymo intencijų, kiti dėl pragmatinių tikslų buvo patenkinti tokios institucijos atsiradimu mieste.

Lietuvos generalinis konsulatas Vilniuje pirmuoju veiklos etapu (1939 m. rugsėjo 11 – 1939 m. rugsėjo 18 d.) daugiausia vykdė konsulines funkcijas (vizų išdavimas), antruoju veiklos periodu (1939 m. rugsėjo 19 – 1939 m. lapkričio 1 d.) – gynė Lietuvos valstybės ir piliečių teises (turto apsauga, intervencijos dėl vilniečių paleidimo iš kalėjimų, informacijos teikimas).

Konsulato darbuotojų patirtimi remtasi integruojant Vilniaus m. ir jo sritį į Lietuvos Respublikos sudėtį (darbas Vyriausybės įgaliotinio įstaigoje), sprendžiant krašto gyventojų šalpos ir kt. reikalus. Tolesnį jų likimą paženklino priverstinės migracijos (tremtis į SSSR, traukimasis į Vakarų, persikėlimas į kitą gyvenamąją vietovę).

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Aidas, 1939.

GODLEWSKI, Józef. *Na przelomie epok*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1978.

JĖCOBSONS, Ēriks. Raporty Donassa. *Karta*, 2014, nr 78, s. 77–85.

JĖCOBSONS, Ēriks. Konsulat Łotwy w Wilnie i sprawozdania konsula Felikssa Donassa napisane jesieni 1939 r. In: *Europa Orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i państw bałtyckich*. T. 3, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012, s. 101–131.

JĖCOBSONS, Ēriks. Latvijos konsulatas Vilniuje ir konsulo Felikso Donaso pranešimai 1939 m. rudenį. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2009/2, 2010, p. 153–190.

JUKNEVIČIUS, Antanas. *Atsiminimai*. Sud. D. Juchnevičiūtė-Vaivadienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016.

KRZEPKOWSKI, Mieczysław. W Wilnie. Ze wspomnień. *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego*, t. 9, 1970, zeszc. 4, s. 573–594.

Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1: 1939–1941. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 1999.

Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.

MACKIEWICZ, Józef. *Prawda w oczy nie kole*. Londyn: Kontra, 2002.

RÖMER, Michał. *Dzienniki 1939–1945*. T. 6. Warszawa: Ośrodek KARTA, 2018.

Słowo, 1939.

Su Lietuva širdy. Birutės Verkelytės-Federavičienės gyvenimas ir veikla. Par. J. Rinkevičius. Vilnius: Homo liber, 2015.

Šaltinis, 1939.

Vakarinės naujienos, 1989.

Vilniaus šviesuolis Juozas Maceika. [Sud. S. Maceikienė]. Vilnius [i. e. Kaunas]: Vitae Litera, 2009.

Vyriausybės žinios, 1939.

W oparach diesla. Szwajcar w Wilnie, 1937–1940. Wilno: „Standartų spaustuvė“: Fundacja „Pomoc Polakom na Wschodzie“, 2019.

СССР и Литва в годы Второй мировой войны. Сборник документов. Т. I. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006.

AKROMAS, Jurgis; LIBERA, Paweł; MEILŪNAS, Egidijus; STANKEVIČIUS, Evaldas; ŽULYS, Audrius. *Historia przedstawicielstwa dyplomatycznego Litwy w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009.

GRIGARAVIČIŪTĖ, Sandra. Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje (1939 m. rugsėjis–spalis). *Lituanistica*, t. 59, 2013, Nr. 3, p. 158–175.

GRIGARAVIČIŪTĖ, Sandra. Lietuvos generalinio konsulato Vilniuje steigimo aplinkybės (1938–1939 m.). *Lituanistica*, t. 57, 2011, Nr. 3, p. 262–275.

GRIGARAVIČIŪTĖ, Sandra. Konsulat Generalny Litwy w Wilnie w 1939 roku. In: *Wrocław na litewskie millenium. Materiały z uroczystej konferencji z okazji 1000-lecia udokumentowania nazwy Litwy*. Pod. red. A. Srebrakowskiego, G. Straucholda. Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2010, s. 121–130.

GUMULIAUSKAS, Arūnas. Dar kartą Vilniaus klausimu. *Istorija*, t. 70, 2008, p. 53–59.

JAZAVITA, Simonas; WILCZEWSKI, Dominik. 1938. *Najciemniejsza noc jest tuż przed świtem. 80 rocznica nawiązania stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską a Litwą/1938. Tam siausia naktis būna prieš aušrą. 80 metų nuo Lenkijos ir Lietuvos diplomatinių santykių užmezgimo*. Wilno: Instytut Polski w Wilnie, 2018.

JERUZELSKI, Jerzy. *Stanisław Cat-Mackiewicz 1896–1966: Wilno–Londyn–Warszawa*. Warszawa: Czytelnik, 1987.

KAŁUSKI, Marian. *Polskie Wilno 1919–1939*. Toruń–Melbourne: Oficyna Wydawnicza Kucharski, 2019.

LEWANDOWSKA, Stanisława. *Wilno 1921–1944. Czasy i ludzie*. Warszawa: Neriton, 2009.

LEWANDOWSKA, Stanisława. *Życie codzienne Wilna w latach II wojny światowej*. Warszawa: Neriton, 1997.

Tautos Fondas 1943–2002. New York: Lithuanian National Foundation, 2002.

ŁOSSOWSKI, Piotr. *Litwa a sprawy polskie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985.

ŁOSSOWSKI, Piotr. *Stosunki polsko-litewskie, 1921–1939*. Warszawa, Łowicz: Instytut Historii PAN: Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna, 1997.

MAKAUSKAS, Bronius. *Vilnijos lietuviai 1920–1939 metais*. Vilnius: Mokslas, 1991.

MILERYTĖ-JAPERTIENĖ, Giedrė. *Wizje stosunków polsko-litewskich w środowiskach emigracji 1945–1990*. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2017.

PAŁYGA, Edward. *Stosunki konsularne Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970.

PAŁASZ-RUTKOWSKA, Ewa; ROMER, Andrzej T. *Historia stosunków polsko-japońskich 1904–1945*. Warszawa: Wydawnictwo TRIO, 2009.

RUZGAS, Albertas. *Diplomato gyvenimo vingiai*. *Varpas*, 2001, Nr. 5, p. 9.

STRELCOVAS, Simonas. *Geri, blogi, vargdieniai. Č. Sugihara ir Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai Lietuvoje*. Vilnius: Versus, 2018.

SURGAILIS, Gintautas. *Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai ir internuoti Lenkijos kariai Lietuvoje*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2005.

SZCZUROWSKI, Maciej. *Kościół katolicki na Wileńszczyźnie w walce o niepodległość Polski w latach 1939–1940*. In: *Kościół a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*. Red. M. Kietliński, K. Sychowicz, W. Śleszyński. Białystok: Wydawnictwo Prymat Mariusz Śliwowski, 2005, s. 351–369.

TOMASZEWSKI, Patryk. *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939. Studium z dziejów organizacji i postaw ideowych studentów*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2018.

URBANIAK, Bożena. *Mniejszości narodowe na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (lata 1919–1939)*. *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy*, t. 17, 2017, s. 47–72.

WISNER, Henryk. *Litwa. Dzieje państwa i narodu*. Warszawa: Mada, 1999.

Wracając do Wilna. Pod. red. T. Tomaszewskiego. Warszawa: Czytelnik, 2018.

Wspólny wiek dwudziesty. Litwa i stosunki polsko-litewskie na łamach „Kultury“ i „Zeszytów Historycznych“. Paryż–Kraków: Instytut Literacki Kultura–Instytut Książki, 2019.

ŽEPKAITĖ, Regina. *Vilniaus istorijos atkarpa 1939–1940*. Vilnius: Mokslas, 1990.

ŽEPKAJTE, Regina. *Okupacja Wilna przez Armię Czerwoną (19 września – 27 października 1939)*. In: *Spółczesność białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1941*. Red. M. Giżejewska, T. Strzembosz. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 1995.

ŻULYS, Audrius. *Polska w polityce zagranicznej Litwy w latach 1938–1939*. Gdańsk: Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, 2015.

**CONSULATE GENERAL OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA IN VILNIUS
(SEPTEMBER-OCTOBER 1939): ACTIVITIES, EMPLOYEES
AND THEIR FATE**

Summary

VITALIJA STRAVINSKIENĖ

Based on archival and historiographic material, the article offers an insight into the activities of the diplomatic institution of Lithuania in Vilnius in September-October of 1939 and the reactions of the citizens towards the establishment of such institution. The author also dwells on the candidates to become the Consul General and fates of the employees of the institution.

The Consulate General in Vilnius was opened in line with the bilateral Lithuanian-Polish agreements with regard to the opening of consulates. Due to changes in the political circumstances (loss of Klaipėda region), the establishment of the Consulate in Vilnius was delayed. The first steps in this direction were made already in the summer of 1939. On 22 August 1939, by the decree of the President of the Republic of Lithuania, Dr Antanas Trimakas was appointed the Consul General and in six days received the *exequatur* of the President of the Republic of Poland.

The Head of the Consulate in Vilnius was a seasoned diplomat. The choice served the purpose as his term in office was politically difficult. Dr Trimakas' diplomatic experience and personal characteristics helped him in representing Lithuania's interests.

In the first stage of its activities (11/09/1939–18/09/1939) the Consulate was mostly preoccupied with consular functions (visa issuance), whereas in the second stage (19/09/1939–01/11/1939) it was for the most part involved in the advocacy for the rights of Lithuania and its citizens (property protection, interventions with regard to Vilnius citizens, provision of information).

The Consulate General of the Republic of Lithuania was a rather small institution which at first employed two and later three people. All of them later became victims of forced migration – the Consul General emigrated to the West, whereas his secretary V. Čečeta was imprisoned by the Soviet authorities and later deported to Kazakhstan. He returned to Lithuania 38 years later. Former employee of the Consulate B. Verkelytė-Federavičienė moved to Kaunas in 1940, started a family there and later worked in cultural and academic institutions.

Gauta 2019 m spalio mėn.
Priimta 2019 gruodžio mėn.

Vitalija Stravinskienė – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotoja. Mokslinių tyrimų kryptis – etninės Lietuvos lenkų bendruomenės istorija sovietmečiu, Vilniaus m. XX a. istorijos problematika.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius LT-01108.

El. paštas: vitalija.stravinskiene@istorija.lt